

למקורותיו הערביים של ר' יונה אבן ג'נאח

דן בקר

הקדמה

ידוע ומוסכם על הכול, כי המדקדקים העבריים בימי הביניים הושפעו השפעה מכרעת מן המדקדקים הערביים, הן בתיאוריות והן בשיטות ההסבר, הן באופן הצגת החומר והן במינות. דברים אלה תקפים במיוחד לגבי ר' יונה אבן ג'נאח (= ריב"ג), שחי ופעל במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה. הוא מודיע מפורשות, כי הערבית תורמת להבנת העברית, וכי לא יימנע מלהציג 'צד' מן הערבית בשל קרבתה לעברית.¹ אגב עלול בחיבורו 'כתאב אללמע' (= ספר הרקמה), שהוא ניסיון ראשון לכתיבת דקדוק כולל לעברית של המקרא (נכתב בערך בשנת 1050), יכול הקורא, המצוי אצל המדקדקים הערביים, לקבל את הרושם, כי הוא קורא בחיבור מחיבוריהם, שהועתק לאותיות עבריות.

מ' וילנסקי, במהדורתו המעולה לתרגום העברי של 'כתאב אללמע', שנעשה בידי יהודה אבן תבון (במחצית השנייה של המאה השתים-עשרה), הלוא הוא 'ספר הרקמה', העיר בשולי המהדורה הערות רבות הנוגעות בהשפעת הערבית על ריב"ג,² אך מפנה את הקורא רק במקרים מעטים לחיבור משל מדקדק ערבי.³ ברוב המקרים הוא מפנה לדקדוקים ערביים, שנכתבו בעת החדשה בידי מלומדים אירופיים.⁴ מכל מקום, על אף הבחנתו ודיקו המפליאים של וילנסקי, אין הוא מזהה בלמע בשום מקרה מובאות של

1. ראה, למשל, מסתלחק, עמ' 413-5; 4135-10136; 11140-6141; למע, עמ' 17-6/רקמה, עמ' 20-6; למע, עמ' 297-68/רקמה, עמ' 17-13; למע, עמ' 810-1913/רקמה, עמ' 8-כא8; אצול, עמ' 22-8130/שורשים, עמ' 2389-28; אצול, עמ' 28-24715/[שורשים-ליתא], דיונים, רשימות ומפתחות על השוואת ריב"ג לערבית, ראה רקמה, ב, עמ' תצג, מפתח ט; באכר: שורשים, מפתח ח (עמ' 561 טור ב - 562 טור א); ממך, עמ' 216-226, 265-361 (= פרק 16).
2. ראה רקמה ב: מפתחות ד (עמ' תצ), ט (עמ' תצג), יג (עמ' תצו); 'רשימת שמות המחברים...' (עמ' תרפד); 'תרומתו של וילנסקי...' (עמ' תשט); 'רשימת המונחים' (עמ' תשי-תשכט).
3. ראה, למשל, רקמה, עמ' ל, הערה 1; עמ' לג, הערה 1*; עמ' לח, הערה 6.
4. ראה, למשל, שם, עמ' ט, הערה 6; עמ' לא, הערה 1; עמ' לו, הערה 3 והערה 11; עמ' נ, הערה 4; עמ' קסו, הערה 1; עמ' רט, הערה 11.

ממש משל מדקדק ערבי,⁵ ולא נעשה על ידו - ולפי מיטב ידיעתי גם לא על-ידי אחרים - ניסיון להתחקות באורח שיטתי אחר מקורותיו הערביים של ריב"ג. לא נשאלה השאלה: האם ניתן להצביע על מדקדק ערבי מסוים, שממנו הושפע ריב"ג השפעה מובהקת, אפילו עד כדי העתקה מילולית ממנו? במאמרי זה אראה בעליל, כי נמצא מדקדק כזה.

בחיפושיו בחיבורי מדקדקים ערביים שקדמו לריב"ג - 'אלכתאב' מאת סיבויה (מת ב-796), 'כתאב אלמקתצ'ב' מאת אלמברד (מת ב-898), 'כתאב אלצול פי אלנח'ו' מאת אבן אלסראג' (מת ב-928), 'כתאב אלג'מל פי אלנח'ו' מאת זג'אג'י (מת ב-949) ו'כתאב אללמע פי אלנח'ו' מאת אבן ג'ני (מת ב-1002) - הצלחתי לאתר באחד מהם קטעים 'מופ'רים' מכתאב אללמע של ריב"ג. מדובר בחיבור שהוזכר לעיל: *كتاب المفتضّب* (= ספר הקיצור) פרי עטו של המדקדק המפורסם, בן אסכולת בצרה, *أبو العباس محمد بن يزيد المبرد* (826 - 898). מהדורה ראשונה של החיבור ראתה אור בארבעה כרכים בין השנים 1965 ל-1968, ווילנסקי, שנפטר בשנת 1955, לא יכול היה לעיין בה. בשנת 1979 יצאה לאור המהדורה השנייה, גם היא בארבעה כרכים, בשינויים רבים בעימוד ובמספרי העמודים.⁶ בחיבור זה מצאתי חומר רב, שממנו הושפע ריב"ג בעליל, ואף קטעים שלמים שהועתקו על ידו בנושאים שונים, אך בעיקר - בנושא שם המספר. בגלל ריבוי החומר בחרתי לדון במאמר זה בשם המספר בלבד, ועל שאר הנושאים אכתוב במקום אחר.⁷

א

השוואה בין הפרקים על שם המספר אצל מברד (מקתצ'ב, ב, עמ' 151-172, 173-175) לבין אלה העוסקים בזה אצל ריב"ג (למע, פרקים 43, 44, 45/רקמה, שערים מד[מג], מה[מד], מו[מה]) מעלה, כי ריב"ג ערך את דבריו לפי המצוי בחיבורו של מברד (בשינויים קלים), ואף העתיק ממנו קטעים רבים ככתבם וכלשונם. אין מדובר בהעתקה של קטע זה או אחר אלא בהעתקה גורפת אגב השמטת עניינים המיוחדים לערבית (למשל: היחסות). הוא מוסיף, כמובן, עניינים המיוחדים לעברית (למשל: המספרים *עשתי עשר/עשתי עשרה*).

5. למעט פעם אחת, שבה הוא מעיר על זיהוי בית שיר ערבי, המובא ב'כתאב' של סיבויה (הזיהוי - בשמו של דרנבורג, ראה רקמה, עמ' רעז, הערה 2.
6. כל מראי המקום במאמר זה הם לפי המהדורה השנייה.
7. אחרי הגשת המאמר לדפוס גיליתי העתקות של ריב"ג ממחברים ערבים נוספים. כמו כן גיליתי את המקורות הערביים לקטע של המדקדק הקראי אבו אלפ'רג' הארון מתוך 'כתאב אלכאפי' שלו, לחיבורו של יצחק בן ברון 'כתאב אלמואונה' ולקטעים שפורסמו בשמו של המדקדק האלמוני נתנאל. אני מתעתד לפרסם את כל החומר בקרוב בספר מיוחד לנושא.

- להלן סדר העניינים במקצ'ב (מראי המקום - כולם במקצ'ב, ב) והשוואתם למופיע בלמע (מראי המקום - בלמע, ואחרי הקו הנטוי - ברקמה):
- מברד (8-4151): פתיחה בתיאור סימן הזוגי, וכך גם ריב"ג (21375-9376/33-11), המוסיף גם את הריבוי, ומסביר, כי שתי הצורות הן היינו הך.
 - מברד (7153-9151): תיאור ויכוח בין כמה מן המדקדים הערביים על דקויות שונות בעניין סימון היחסה בסימנת הזוגי. ריב"ג, כמובן, מתעלם מכך.
 - מברד (18-8153): לציין כמות של 1 ו-2 אין צורך להוסיף את המספר לשם, וכך גם ריב"ג (26-9376/12-26/2), אך רק לציין כמות של 1 (כי בעברית הזוגי אינו מציין תמיד 2).
 - מברד (4155-1154): במספרים 3 - 10 חובה להוסיף את המספר; השם המנוי - בריבוי; הציורף ביניהם - סמיכות; דיון בצורות 'ריבוי המיעוט' (= جمع القلة), החייבות לבוא עם המספרים 3 - 10. ריב"ג (7378-26376/2-26/2) - כמו מברד, אך בשנייהם המתבקשים: חובה להוסיף את המספר מן 2 ואילך; משמית לחלוטין את עניין 'ריבוי המיעוט' (שאין לו כל מקבילה בעברית); מאריך בעניין הסמיכות, כי לדעתו, יש 'סמיכות במשמעות' (= שלושה אנשים).
 - ריב"ג (7378-16379/3-26/7): דיון ארוך ויסודי בעניין ציון הכמות של 2 בעברית, בעיה שאינה קיימת בערבית, שבה משתמשים לשם כך בצורת הזוגי בלבד. (עם זאת, יש עדויות בבתי שיר ערביים לשימוש דומה לעברית: המספר 2 בנסמך + צורת שם הסוג. מברד מזכיר זאת [18-16153], ואפשר שריב"ג נתפס להאריך בזה בעקבות זאת).
 - מברד (10158-5155): תיאור המבנה של המספרים 3 - 10, כולל הסבר לה"א (= ת"א מרבוטה) בזכר (לציון הפלגה) והעדרה בנקבה (על דרך השמות הנקביים בלי סימן לנקבה, כגון شمس [= שמש]). ריב"ג (16379-2380/8-17) - כך ממש. מברד כולל בדיון שני עניינים ערביים ייחודיים - השימוש במספר כשם פרטי (10155-12) וריבוי המיעוט' (10158-3156), וריב"ג, כמובן, מתעלם מכך.
 - מברד (14161-1159): תיאור המבנה של המספרים 11 - 19, כולל דיון בהיותם 'בנויים' על פתחה למעט 12 (6160-3159) והשימוש ב-12 כשם פרטי (8-7160). ריב"ג (22-2380/18-22/10) דן במבנה של 11 - 19, ומתעלם, כמובן, משאר העניינים המיוחדים לערבית.
 - מברד (4163-1162): דיון ביחסה ובמספר של השם המנוי אחרי המספרים 11 - 99. ריב"ג מתעלם מכך, שכן כל ההסברים מאופיינים בנושאים ערביים ייחודיים: תנוין, 'ריבוי המיעוט' ועוד.
 - מברד (9164-5163): תיאור המספר 20 ודיון בו, וכך גם ריב"ג (4381-23380/33-11-19).

- מברד (10164-17): תיאור העשרות עם היחידות - 21, 22 וכו', וכך גם ריב"ג (4381-4382/שצד19-שצה9).

- מברד (3-1165): העשרות: 30, 40... 90, וכך גם ריב"ג (7-4382/שצה9-11).
 - מברד (2167-4165): המספר 100 והשם המנוי אחריו, וכך גם ריב"ג (7382-14/שצה11-16). מברד מאריך בענייני היידוע, תנויך, 'ריבוי המיעוט' ויחסות, וריב"ג מתעלם מכך. (ההתעלמות מן היידוע, הקיים בעברית, היא מכיוון שריב"ג מרכז את התיאור של יידוע כל צירופי המספרים במקום אחד - פרק 44/מה[מד]).

- מברד (8172-3167): המאות והאלפים והשם המנוי אחריהם. כך גם ריב"ג (14382-18/שצה17-20). מברד מאריך בדיון במבנה המאות (השונה מאוד מן העברית) ובכל מיני דקויות הנוגעות בשם המנוי הבא אחרי המאות והאלפים, וריב"ג, כמובן, מתעלם מכך.

כאן נפרד ריב"ג מן ההליכה בעקבות מברד, ועובר לתיאור מסודר של השם המנוי (18382-25383/שצה21-שצ20). מקרי השם המנוי בעברית המקרא רבים ומגוונים יותר מאשר בערבית, הן במספרו של השם המנוי והן ביחס התחבירי בינו לבין המספר, ולכן אין כאן העתקה ממברד.

- ריב"ג (12384-25383/שצ21-שצ31) דן במספרים **עשתי עשר, עשתי עשרה**, שאין להם כל מקבילה בערבית.

- מברד (175-173) מקדיש פרק ליידוע צירופי המספר, וריב"ג בעקבותיו - פרק 44/מה[מד] (18385-13384/שצ41-29).

- הפרק האחרון של ריב"ג - פרק 45/מה[מד] הוא השלמה לדברים שהציג בתחילת פרק 43/מד[מג] על בחירת המספר לפי מין היחיד של השם המנוי, ולא לפי צורת סיומת הריבוי. דברים מקבילים לזה מצויים אצל מברד (13155-2158).

ב

מאחר שמערכת המספר היסודי, זו של הערבית וזו של העברית, דומות מאוד זו לזו, יכול היה ריב"ג להעתיק ממברד חומר רב. להלן יוצגו תשעה-עשר קטעים העוסקים בשם המספר, שניתן לקבוע לגביהם בוודאות שאין עמה כל ספק, כי נלקחו ממברד. חלקם הועתק מלה במלה (לעתים בשינויים זעירים), וחלקם שוכתבו במידה זו או אחרת. בגלל ההעתקה הברורה, העולה מתוך השוואת הטקסטים, ניתן בכמה מקרים לתקן את הטקסט של ריב"ג לפי מברד,⁸ ואף להיפך(!).⁹

החומר מוצג בשני טורים: מימין - הנוסח בלמע, ומתחתיו - תרגומו של יהודה אבן תבון ברקמה. משמאל - הנוסח של מברד במקצ'ב, ומתחתיו - התרגום שלי לעברית.

8. ראה להלן, קטע 3, הערה 15; קטע 5, הערה 20; קטע 14, הערה 53 והערה 54; קטע 15, הערה 60.

9. ראה להלן, קטע 15, הערה 61; קטע 17, הערה 71 והערה 72; קטע 18, הערה 76.

(במובאות משלושת הטקסטים הוספתי ניקוד חלקי. בטקסט של מברד השמטתי מעט מן הניקוד). בסיומה של כל הקבלה - דברי סיכום לקטע הנדון.

1. צורת זוגי/ריבוי זכר

אעלם אנך אדיא תניית או ג'מעת אסמא
מד'כראַ פאנך תלחקה זיאדתי¹⁰ אחדאהא
חרף לין והי אליא ואלת'אניה מים או נון
תקול גבר וגברים וגבריין...
(23-21375).

إعلم أنّك إذا ثبتت الواحد لِحَقَّتْهُ زائدتان
الأولى منهما حرف اللين والمدّ وهي الألف في
الرفع والياء في الجرّ والنصب والزيادة الثانية
النون... وذلك قولك: هما المسلمان
ورأيت المسلمين (ב, 4151-8).

= דע כי כאשר תשנה או תקבץ¹¹ שם זכר,
אתה מוסיף שתי תוספות: אחת מהנה אות
רפה,¹² והיא ה'יוד',¹³ והשנית 'מם' או
'נון'. תאמר: גבר וגברים וגבריין...
(שצ3-4).

= דע, כי כאשר אתה בונה זוגי מן היחיד,
נוספות לו שתי תוספות: הראשונה מהן -
אות הנוח והמְשָׁךְ, והיא ה'אלף' (ביחסת)
הרְפָעָה וי"א (ביחסת) ה'ג'ר והנְצָב,
והתוספת השנייה - ה'נון'... וזאת באַמְרָךְ:
هُمَا الْمُسْلِمَان (= הם ה'מְסַלְמִים') ו- رَأَيْتُ
الْمُسْلِمِينَ (= ראיתי את ה'מְסַלְמִים').

ריב"ג פותח את הפרק בהעתקה ברורה ממברד. הוא משמיט, כמובן, את עניין היחסות,
אך מוסיף על הזוגי את הריבוי, כי, לדעתו, השוני בין 2 ל-3 ומעלה הוא 'בכמות
בלבד, והקבוץ (= הריבוי) והמשנה (= הזוגי) אם כן תחת סוג אחד' (רקמה, עמ'
רסב6-7). הזוגי והריבוי שייכים לקטגוריה אחת, הן מבחינת הצורה הדומה - סיומת
יו"ד-מ"ם, והן מבחינת המשמעות (ראה למע, עמ' 7378-16379/רקמה, עמ' שצב3-
שצג7, ולהלן, קטע 2). בערבית יש הבחנה ברורה בין הזוגי לריבוי, ומברד מציג את
האחרון בהמשך. ב, עמ' 3154-11; 3156-10158.

בקטע שלפנינו ריב"ג מעתיק בשינויים קלים: 'אסמא מד'כרא' לעומת الواحد;
'תְּלַחְקֶה' לעומת لِحَقَّتْهُ. שים לב לפתיחה הזוהה.

10. לפי האפאראט בלמע, בכתב-יד A: 'זיאדתי', כמו אצל מברד (אמנם בסיומת הנוגדת את היחסה, אך
זו תופעה שגורה בערבית היהודית).

11. 'תשנה': תאמר בזוגי, תבנה צורת זוגי. 'תקבץ': תאמר בריבוי, תבנה צורת רבים.

12. ריב"ג: אות נחה (לִיָן), מברד: אות הנוח והמְשָׁךְ (לִיָן וּלְדִ). זו גם זו מציינת אל"ף, וי"ו ויו"ד

נחות, והשווה אצל ח'יוג': לין, עמ' 197-20; 108-19/נוח, עמ' 116-13, 226-77.

13. ריב"ג מתעלם, כמובן, מן היחסות.

2. הווגי והריבוי - שווי משמעות
ואנמא צארת עלאמה אלתת'ניה ואלג'מע
ואחדה לאן כל תת'ניה ג'מע וד'לך אנך
אדיא ת'נית פאנמא תג'מע ואחדא אלי
אכיר כמה אנך אדיא ג'מעת פאנמא תג'מע
עדדא אלי עדד (9-6376).

... لأن التثنية جمع وإنما معنى قولك جمع
أنه ضم شيء إلى شيء - (ב, 17-16153).

= והיה סימן המשנה והקבוץ אחד, כי כל
משנה קבוץ, כי כאשר אתה שונה אתה
מקבץ אחד אל אחד,¹⁴ כאשר אם אתה
מקבץ, אתה מקבץ מספר אל מספר
(שצ10-11).

= ... כי הווגי - ריבוי, ואין משמעות
דבר'ך ריבוי' אלא שהוא חיבור דבר
אל דבר.

על הזהות במשמעות הבסיסית של הווגי והריבוי כותב ריב'ג גם בפתיחה לפרק על
הווגי והריבוי בניסוח קרוב יותר לזה של מברד כאן: אעלם אן אלג'מע ואלתת'ניה מן
ואד ואחד וד'לך אן אלג'מע אנמא הו צ'ים שי אלי שי וכד'לך אלתת'ניה הי צ'ים שי אלי
שי (למע, עמ' 8247-10) = דע, כי הקבוץ והמשנה מנחל אחד (= מעניין אחד), והוא
שהקבוץ איננו כי אם חבור דבר אל דבר, וכן המשנה חבור דבר אל דבר (רקמה, עמ'
רסב5-6). שני הקטעים, שם וכאן, מהווים שכתוב של דברי מברד, ולא העתקה של
ממש.

3. רק לכמות של 2 ואילך יש להוסיף מספר

ואעלם אנך אדיא דיכרת אלואחד פקלת
איש או גבר או קבר או חרב או גיר
ד'לך מן אלאחד פקד אג'תמע לך פי
ד'לך אלפרד מערפה אלעדד ומערפה
אלנוע. ואדיא קלת שנים אנשים
מרגלים או שלשה שריגם או ארבעה
חרשים או מא אשבה ד'לך לם יג'תמע
לך פי ארבעה חרשים או מא אשבה
ד'לך לם יג'תמע לך פי שנים ולא פי
שלשה ולא פי ארבעה ולא פי גירה מן
אלעדד אלנוע מע אלעדד ולד'לך דיכרת

ואعلم أنك إذا ذكرت الواحد فقلت رجل أو
فرس أو نحو ذلك فقد اجتمع لك فيه معرفة
العدد ومعرفة النوع. إذا تئيت فقلت وجلان
أو فرسان فقد جمعت العدد والنوع. وإذا
قلت ثلاثة أفراس لم يجتمع لك في ثلاثة
العدد والنوع ولكنت ذكرت العدة ثم أضفتها
إلى ما تريد من الأنواع (ב, 11-8153).
فاذا جمعت الواحد فكان مذكراً ذكرت العدة ثم
أضفتها إلى الجمع لتخبر أن هذه العدة
مقتطعة لما أردت من الجنس الذي ذكرت
(ב, 2-1154).

14. אבן תבון מתרגם 'אחד' במקום 'אחר', וכבר העיר על כך וילנסקי, רקמה, עמ' שצ, הערה יט באפאראט.

אלעדד תי' מ'זות אלנוע אלדי' תריד
לתכ'בר אן הדי'ה אלעדה מקתטעה¹⁵ מן
אלנוע אלדי' ד'כרת פקלת שלשה
אנשים וארבעה חרשים... (17-9376).

= דע, כי כאשר אתה מציין את היחיד,
ואתה אומר: رَجُلٌ (= גבר) או فَرَسٌ
(= סוס) וכדומה לזה, הרי נקבצו לך בו
ידיעת המספר וידיעת המין. כאשר אתה
בונה-זוגי, ואתה אומר: رَجُلَانِ (= 'גברים')
או فَرَسَانِ (= 'סוסים'), הרי קיבצת את
המספר עם המין. וכאשר אתה אומר:
ثَلَاثَةٌ أَفْرَاسٍ (= שלושה סוסים), לא נקבצים
לך ב- ثَلَاثَةٌ (= שלושה) המספר עם המין,
אלא אתה מציין את המספר, ואחרי כן
אתה מצרף אותו אל המין שאליו אתה
מתכוון.
= כאשר אתה מרבה את היחיד, והוא
זכר, אתה מציין את המספר, ואחרי כן
אתה מסמיך אותו אל הריבוי, כדי
להודיע, שהמספר הזה מיוחד לסוג שציינת,
שאליו התכוונת.

- ודע כי כאשר תזכור האחד ותאמר:
איש או גבר או קבר או חרב או זולת
זה מן האחרים, כבר נקבץ לך באחד ההוא
הודעת המספר והודעת המין,¹⁶ וכאשר
תאמר: שנים אנשים מרגלים
(יה' ב,א) או שלשה שריגם (בר' מ,י)
או ארבעה חרשים (זכ' ב,ג), או הדומה
לזה, לא נקבץ לך בשנים ולא בשלשה
ולא בארבעה ולא בזולתו מן המספר,
המין עם המספר, ועל כן זכרת המספר
ואחר כך הכרת המין אשר אתה רוצה,¹⁷
להגיד כי המספר הזה גזור מן המין
אשר זכרת, ותאמר: שלשה אנשים,
ארבעה חרשים... (שצ"ב-12).

דברי ריב"ג מקבילים לשני הקטעים של מברד: המשפט הראשון, עד: '... ומערפה
אלנוע' הוא העתקה ברורה מתחילת הקטע הראשון של מברד בשינויים זעירים. ריב"ג
משמיט את המשפט השני של מברד, כי בניגוד לערבית, בעברית אין הווגי מכיל תמיד
את המספר ואת 'המין'. לפיכך, פותח ריב"ג את המשפט השני בדוגמאות מ-2 ואילך,

15. בנדפס בלמע 'מנקטעה' (=גזורה, גזרת), ואבן תבון מתרגם לפי זה: 'גזור (מן המין)'. הנוסח בלמע
והתרגום ברקמה אינם הולמים את התוכן. תיקנתי לפי הנוסח של מברד, המתאים היטב לעניין: إقطع

= לקח חלק מן. ייחד, לקח, תפס לעצמו בלבד מן. ניתן לקבוע בוודאות, כי 'מנקטעה' בכתב-היד של
למע היא טעות מעתיק, שגררה את אבן תבון לתרגום מילולי נכון, אך בלתי הולם.

16. = הכמות (= 'המספר') ומהות השם המנוי (= 'המין').

17. בנדפס ברקמה הפסיק בא בטעות אחרי המלה הבאה ('להגיד'). 'רוצה' (= מתכוון) מוסב אחרנית על
'המין', ו'להגיד' 'כדי להגיד', ואינה המושא של 'רוצה'.

ואילו מברד פותח (את המשפט השלישי) ב-3. בסוף הקטע של ריב"ג, מן: 'לתכ'בר אן... עד '...אלר'י ד'כרת' מעתיק ריב"ג מלה במלה (בשינויים זעירים) מן הקטע השני של מברד.

4. לכמות של 1 אין צורך להוסיף מספר

וכאן אלקיאס אן תקול אחד אנשים כמא תקול שלשה אישים שלשה אנשים ולכן למא אמכן אן יד'כר איש פיג'תמע פיה אלאמראן אעני מערפה אלעדד ואלנוע קיל ויהי איש מהר אפרים איש היה בארץ עוץ (20-17376).

= והיתה ההקשה שתאמר: אחד אנשים, כאשר תאמר: שלשה אישים, שלשה אנשים, אבל בעבור שהיה אפשר שיזכרו איש ויקבצו בו שני הדברים, ר"ל: הודעת המין והמספר, נאמר: ויהי איש מהר אפרים (שופ' יז,א); איש היה בארץ עוץ (איוב א,א) (שצ"א 20-17).

- ההיקש של זה היה שתאמר: ואחד רגאל (= 'אחד גברים') ו-אִתְּנָא רגאל (= 'שני גברים'),¹⁸ אבל אפשר לך לציין את הרגל (= הגבר) בשמו ונקבצים לך בו שני הדברים.¹⁹

ההעתקה (בשינויים קלים) גלויה לעין. שוב משמיט ריב"ג את הדוגמה של הזוגי (ראה לעיל, סיכומי קטע 1 וקטע 3), אך מוסיף דוגמאות להבהרה.

5. המספרים 'שלושה' עד 'עשרה'

ואעלם אן דכ'ול אלהא פי עדד אלמד'כר פי מא דון אלי' ואן כאנת חרף תאנתי' פהו עלי גיר דכ'ולהא ללתאנתי' פי מת'ל הלכה היא האמרה בלבבה... לכן דכ'ילת הנא כדכ'ולהא²⁰ פי בלילה ההוא

ואז ארדת אן תגמם המזכר אלח'תה אסמ'א מן העדה' פיה ע'למה' התאני'ת וד'ל'כ' נ'חו' ת'ל'ת' א'ת'ו'ב' ו'א'ר'ב'ע'ה' ר'ג'ל'א'ל' פ'ד'ח'ל'ת' ה'ז'ה' א'ל'ה'א' עלי ג'יר' מ'א' ד'ח'ל'ת' ע'ל'י'ה' פ'י' ח'ז'ר'ב'ה' ו'ק'א'נ'ת'ה' ל'כ'ן' כ'ד'ח'ו'ל'ה'א' פ'י' ע'ל'מ'ה' ו'נ'ס'א'ב'ה'

18. לציין כמות של 2 אין אומרים בערבית 'שני/שתי...', אלא משתמשים אך ורק בצורת הזוגי.

19. כלומר: בערבית אין צורך להוסיף מספר הן ליחיד והן לזוגי, כי בצורת היחיד ובצורת הזוגי כבר מובלע ציון הכמות.

20. בלמע נדפס בטעות: 'כדכ'ול הא' (= כבוא הא). תיקנתי לפי נוסח מברד, וכן לפי תרגומו של אבן תבון: 'כבאה' (רקמה, עמ' שצ"א 10).

ומא אשבה ממא קד ד'כרנאה פי מכשפה **ورجل ربعة وغلّام ينفعة** (ב, 5155-7).
לא תחיה אלד'י יראד בה אלסאחר
ד'כרא כאן או אנת'י ואנמא דכ'לת
פיה אלהא ללמבאלגה (22-16379).

= ודע, כי בא' הה"א במספר הזכר בפחות מעשרה, אף על פי שהיא אות הנקבה, איננו על דרך בואה לנקבה, בכמו: **הל'קה היא (יר', ג, ו), האמ'קה בלבבה (יש' מז, ח)...** אך באה הנה כבאה בבלילה **ההוא** (בר', לב, כב) והדומה לו, ממה שזכרנוהו כבר, ובמכשפה **לא תחיה** (שמ' כב, יז), שרוצים בו הזכר והנקבה, באה עליו ההא להגעו²¹ (שצג-82-12).

= כאשר אתה רוצה לרבות את הזכר, אתה מוסיף לו שם מן המספר, שיש בו סימן הנקבה, וזה כמו: **ثَلَاثَةُ أَثْرَابٍ** (= שלושה בגדים) ו-**أَرْبَعَةَ رِجَالٍ** (= ארבעה גברים). הה"א הזאת באה לא כפי שהיא באה ב- **صَارِيَةَ** (= מ'קה) וב- **قَائِمَةَ** (= קמה), אלא כבואה ב- **عَلَامَةَ** (= ידען מופלג), ב- **نَسَابَةَ** (= מומחה ליוחסין), ב- **رَجُلٍ رُبْعَةَ** (= גבר ממוצע קומה) וב- **عِلَامٍ يَنْفَعَةَ** (= עלם מתבגר).²²

21. ריב"ג מפנה למה שכתב על הה"א בפרק על האותיות הנוספות, על הה"א שאינה מסמנת נקבה. שם הציג את לילה בכלל המלים שהה"א בהן חסרת כל משמעות (למע, עמ' 1678-28/רקמה, עמ' 13-23), ואת מכשפה בכלל המלים שהה"א בהן משמשת להפלגה (למע, עמ' 1279-1480/רקמה, עמ' 1113-1212). גם שם הוא כותב, כי הה"א בשלושה עד עשרה היא להפלגה (למע, עמ' 1879-22/רקמה, עמ' 171-119).
 - **مَبَالِغَةٌ** (= הפלגה. אבן תבון מתרגם: 'הגעה', בהשפעת **بَلُوغٌ** - הגעה, המקור של אותו השורש בבניין ראשון): מונח בדרקוק הערבי לציון תכונה חזקה, מופלגת באמצעות הוספת ת"א מרבוטה לשם, כגון: **על'ם ידען, על'מה** = ידען מופלג. מברד אינו משתמש כאן במונח **مَبَالِغَةٌ**, אך במקום אחר (מקצצ'ב, ד, עמ' 8262-9) הוא מצייץ, כי הה"א (= ת"א מרבוטה) ב- **על'מה** היא ל**מב'לגה** (= להפלגה). כוונת מברד, ובעקבותיו ריב"ג, כי הריבוי, בציינו הרבה, כמות גדולה, קשור בהפלגה (כך מבאר אבן יעיש (שרח, ו, עמ' 519-8). מברד וריב"ג אינם מסבירים, מדוע נוספת ה"א ההפלגה דווקא למספרי הזכר, והתשובה לזה מצויה אצל אבן אלאנבארי: הזכר מועדף על פני הנקבה, ולכן הוא ראוי יותר לתוספת (אסראר, עמ' 388-4). על מעמדו המועדף של הזכר על פני הנקבה לפי המדוקדים הערביים, ראה כתאב, ב, עמ' 622-7; אסראר, עמ' 5121-6. בעקבותיהם גם ריב"ג, ראה למע, עמ' 19362-20/רקמה, עמ' ששעו¹⁰, וראה דברי וילנסקי, רקמה, עמ' שעו, הערה 2.

22. **על'מה** ו- **נ'ס'ב'ה** הם שמות המציינים הפלגה באמצעות הת"א המרבוטה. **רבעה** ו- **ינפע'ה** הם שמות תואר המשמשים הן לזכר והן לנקבה, וראה להלן, בסיכום הקטע.

הקטע מהווה דוגמה להעתקה מובהקת של תיאור תופעה והסבר לה, אך לא באורח מילולי. ריב"ג הולך בעקבות מברד, בשינוי הסדר: (א) הה"א במספרי הזכר איננה לנקבה, כלומר: איננה כמו הה"א בהולכה, אומרה (מברד: ضاربة, قائمة). (ב) יש באורח עקרוני ה"א שאיננה לנקבה, כגון הה"א במלה לילה (מברד: رجل ربيعة و غلام يفة). (ג) הה"א במספרים שלושה עד עשרה היא מכלל הה"אין שאינן לנקבה, והיא מציינת הפלגה, כמו במכשפה (מברד: علامة, نَسابة). ריב"ג משנה את הסדר: אצל מברד - (ג) לפני (ב).

למרות שאין כאן העתקה מילולית, שים לב ליעלי גיר דכ'ולהא... מול עלی غیر ما دخلت... 'לכן דכ'לת הנא כדכ'ולהא...' מול ולکن כدخلها...

6. המספרים 'שלוש' עד 'עשר'

ואן אוקעת אלעדד עלי מונת' אוקעתה בגיר הא פקלת שלש וארבע ועשר
כמא תקול שמש וארץ (24-22379).

وإذا أوقعت العدة على مؤنث أوقعتها²³ بغير
هاء فقلت: ثلاث نسوة وأربع جوار
وخمسة بغلات. وكانت هذه الأسماء
مؤنثة بالبنية كتأنيث عقرب وعناق
وشمس وقدر (ב, 8155-9).

= ואם תפיל את המספר על נקבה תפילה
בלא ה"א, ותאמר: שלש וארבע ועשר,
כאשר תאמר: שמש וארץ²⁴ (שצגג-13).

= כאשר אתה מחיל את המספר על נקבה,
אתה מחיל אותו בלי ה"א, ואתה אומר:
ثلاث نسوة (= שלוש נשים), أربع جوار
(= ארבע שפחות) 1- خمس بغلات (= חמש
פְרָדוֹת). השמות האלה נקביים במבנה,²⁵
כמו לשון הנקבה של عَقْرَب (= עקרב),
عَنَاق (= גדייה בת פחות משנה), شَمْس
(= שמש) 1- قَدْر (= קְרָה).

23. בנדרס במקצב'ב (בטעות): أوقعتה (= אתה מחיל אותו). הכינוי מוסב ל- العدة - שם בנקבה.

24. כלומר: המספר לנקבה, בלי ה"א, הוא בהיקש לשמות הנקביים חסרי סימן הנקבה. בהמשך (למע, עמ' 2380-24379/רקמה, עמ' שצגג-17) כותב ריב"ג, כי לפי ההיקש היה מספר הנקבה צריך להיות בה"א, ומספר הזכר בלעדיה, אבל מאחר שהוסיפו את הה"א למספר הזכר להפלגה, מצאו לנכון להשמיט אותה מן הנקבה, כדי שלא ישתוו שתי הלשונות, ויש כמה מקרים במקרא לפי 'היסוד' (= עלי אלאצל), כגון: לשלשת אחיתיהם (איוב א,ד)... שבעה עינים (זכ' ג,ט)... במקום אחר (למע, עמ' 27-23336/רקמה, עמ' שנא-14) הוא מציג את המקרים האלה כדוגמאות לצורות, שלמרות בואן לפי ההיקש, הן חריגות, כי הכלל באותה קטגוריה הוא דווקא הצורות שאינן היקשיות.

25. המבנה שלהם הוא לנקבה, ואין צורך להוסיף סימן נקבה.

המשפט הראשון מועתק ממברד בשני שינויים: 'אן הנרדפת ל- *إذ* ו'אלעדד' הנרדפת ל- *العدة*. במשפט השני ריב"ג מקצר. עצם ההסבר מועתק בעליל ממברד. לא מִצָּאתי אצל אנשי הלשון העבריים המאוחרים לריב"ג כל ניסיון שהוא להסביר את המוזרות של צורות הזכר והנקבה במספרים 3 - 10. הם רק מציינים, שזה הִפֶּךְ מן הרגיל, ראה, למשל, ראב"ע, צחות, מ ע"א (שורה 17 ואילך); שפה ברורה, ג ע"ב, והוא מציין שכך גם בערבית (ובארמית); ר' יוסף קמחי, זכרון עמ' 28-29; רד"ק, מכלול קפו ע"ב- קפו ע"ב.

7. המספרים 11 - 19 הם מספרים מורכבים

פאד'א כ'רג'ת ען אלעקד אלאול צ'ממת אליה אסמא ממא כאן פי אצל אלעדד אלן אן תתסעה וג'עלתהמא אסמא ואחדא (3-2380).

فإذا خرجت عن العقد الأول ضمنت إليه اسماً
 بما كان في أصل العدد إلى أن تتسعه ...
 جعلتهما اسماً واحداً (ב, 1159-3).

= וכאשר תצא מהקשר²⁶ הראשון, תחבר אליו שם ממה שהוא בעקר המספר²⁷ עד שתתשיעהו,²⁸ ותשימם שם אחד²⁹ (שצג2-18).

וכאשר אתה יוצא מהעשרת הראשונה, אתה מחבר אליה שם ממה שהוא ביסוד המספר, עד שאתה מגיע לתשעה... ואתה עושה מהם שם אחד.

26. ל- *عَدَد* יש שתי משמעויות: (א) קֶשֶׁר (ב) צְשָׁרָת, עשור. בתיאור המספר אצל המדקדים הערביים יש לה משמעות של 'עשרת' באורח נרחב יותר: כל איבר מסדרת העשרות: 10, 20, 30... 90, של המאות: 100, 200, 300... 900, של האלפים: 1000, 2000, 3000... 9000 וכו'.
27. 'עֶקֶר המספר' - *أصل العدد*: המספרים 1 עד 10. כך מכנים אותם המדקדים הערביים, שהרי עליהם מבוססת כל השיטה העשרונית. מברד: *والأصل ما بين الواحد إلى العشرة. فكل عدد فمن هنا مشتق في لفظ أو معنى* (מקצ'ב, ב, עמ' 8163-9) = היסוד - מה שבין האחד עד העשרה, שהרי כל מספר - מהם נגזר, בצורה (= 'במלה') או במשמעות.
28. אבן תבון מתרגם על דרך הערבית: 'תתשיעהו'. מעניין לציין, כי ראב"ע (צחות, מא ע"א 19-20), ר' יוסף קמחי (זכרון, עמ' 1329) ורד"ק (מכלול, קפו ע"ב) מציינים, כי לא נמצא במקרא פועל מן 'תשעה', ונמצא אבן תבון מחדש.
29. כלומר: כל אחד מהמספרים 11 - 19 נחשב לשם מורכב. במקום אחר ריב"ג מציין, כי יש שמות מורכבים, שהרכבתם אינה גמורה (ונכתבים בשתי תיבות נפרדות), כגון: בית שמש, בית לחם, שנים עשר (למע, עמ' 2362-5/רקמה, עמ' שער 19-21).

הקטע מהווה דוגמה מובהקת להעתקה גמורה ממברד.

8. המספרים 'אחד עשר' עד 'תשעה עשר'

וד'לך קולך פי עדר אלמד'כר אחד עשר יום שנים עשר אנשים שלשה עשר ארבעה עשר אלי תשעה עשר תת'בת אלהא אלתי וצ'עת עלאמה ללמד'כר פי אלצדר ותכ'לי אלעג'ז מנהא לילא תג'תמע עלאמתאן ללתאנית' פי אסם ואחד ואן כאנת אלהא פי עדר אלמד'כר לג'יר תאנית' (8-4380).

... أثبتت الهاءات للمذكر... فتقول: ثلاثة عشر رجلاً، وأربعة عشر رجلاً وخمسة عشر إنساناً ولم تثبت في عشر هاء وهي للمذكر لأنك قد أثبتت الهاء في الاسم الأول وهما اسم واحد فلا تدخل تانيثاً على تانيث (ب، 9160-12).

- והוא אָמַרְךָ במספר הזכר: אחד עשר יום (דב' א, ב), שנים עשר אנשים (שם שם, כג), שלשה עשר, ארבעה עשר עד תשעה עשר, תכתוב ה"א אשר הושמה סימן לזכר בתחילה,³⁰ ותסירה מן הסוף,³¹ כדי שלא ייקבצו שני סימנין לנקבה בשם אחד, אף על פי שאין ההא במספר הזכר לנקבה (שצג22-19).

- ... אתה מציב את הה"אין לזכר... ואומר: ثَلَاثَةٌ عَشَرَ رَجُلًا (= שלושה עשר גברים), أَرْبَعَةٌ عَشَرَ رَجُلًا (= ארבעה עשר גברים) ו- خَمْسَةٌ عَشَرَ إِنْسَانًا (חמישה עשר אנשים), ואינך מציב ב- عَشَرَ (= עֶשְׂרָה) ה"א, למרות שהיא לזכר, כי כבר הצבת את הה"א בשם הראשון, ושניהם מהווים שם אחד, שכן אינך מוסיף לשון נקבה ללשון נקבה.

ההסבר לצורות לקוח בעליל ממברד: בחלק הראשון (במספרים שלושה עשר עד תשעה עשר) מתקיימת הה"א שמציינת את הזכר, אך אינה מתקיימת בחלק השני (עֶשְׂרָה), כדי שלא יהיו בשם אחד (ראה הקטע הקודם) שני סימני נקבה. ההעתקה של ריב"ג כאן אינה מילולית, אך עם זאת, שים לב לשימוש שלו בפועל 'את'בת' כמו מברד.

9. המספרים 'אחת עשרה' עד 'תשע עשרה'

ותקול פי עדר אלמונת' ויהי באחת עשרה שנה (יח' ל, כ) שתים עשרה... وإذا أردت المؤنث أثبتت الهاء في آخر الاسم... فأنثته لما قصدت إلى مؤنث فقلت: ثلاث عشرة امرأة وخمس عشرة جارية...

30. כלומר: בחלק הראשון מן המספר המורכב: שלושה (עשר), ארבעה (עשר)...

31. כלומר: בחלק השני מן המספר המורכב: (שלושה) עשר, (ארבעה) עשר...

وأثبتّ الهاء في آخره... (ב, 14160-2161).

אלצדר מן אלהא עלי מא כאן פי אצל
אלעדד ותת'בתהא פי אלעג'ז עלי חקיקה
אלתאנית' (11-8380).

= כאשר אתה רוצה את הנקבה, אתה מציב
את הה"א בסוף השם... ואתה מִנְקֵב אותה,
מכיוון שאתה מתכוון לנקבה, ולכן אתה
אומר: ثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً (= שלוש עשרה
נשים) ו- خَمْسَ عَشْرَةَ جَارِيَةً (= חמש
עשרה שפחות)... אתה מציב את הה"א
בסופו...

ותאמר במספר הנקבה: ויהי באחת
עשרה שנה (שמ' ל, כ), שתים עשרה...
שלש עשרה עד תשע עשרה, תסיר
הה"א מן התחלה,³² כאשר היה בעקר
המספר,³³ ותכתבנה בסוף,³⁴ על אַמְתַּת³⁵
לשון הנקבה (שצג22-שצד2).

כמו בקטע הקודם, למרות שאין כאן העתקה מילולית, תוכן הדברים זהה: הה"א
(= בערבית: הת"א המרבוסה) נוספת לחלק השני של המספר המורכב לציון לשון
הנקבה.

10. המספרים 'אחת עשרה' ו'שתים עשרה'
ואנמא קלת אחת עשרה ושתים עשרה
פג'מעַת בין תאנית'ין לאכ'תלאף
אלעלאמת'ין אעני אן אחדאהמא הא
ואלאכ'רי הא לינה (11380-13).

فإن قال قائل: فما بالك قلت: إحدى عشرة
وإحدى مؤنثة وعشرة فيها هاء التانيث؟
وكذلك اثنتا عشرة؟ فالجواب في ذلك أن
تانيث إحدى بالألف وليس بالتانيث الذي
على جهة التذكير نحو قائم قائمة... ولكل
واحد منهما لفظ من التانيث سوى لفظ
الأخر، ولو كان على لفظه لم يجز. فأما
اثتان واثنتان فإثما أنت اثتان على
اثنتين ولكنه تانيث لا يُفردُ له واحد³⁶
فالتاء فيه ثابتة... (ב, 1161-6161).

- ואמרת: אחת עשרה ו-שתים עשרה, = ואם יאמר מישהו: מדוע אמרת إحدى

32. כלומר: מן החלק הראשון מן המספר המורכב: שלש (עשרה), ארבע (עשרה)...

33. ראה לעיל הע' 27.

34. כלומר: בחלק השני של המספר המורכב: (שלש) עשרה, (ארבע) עשרה...

35. = לפי הדין, לפי הכלל של...

36. בנדפס במקצ'ב (בטעות); وحّد, ובמהדורה הראשונה כראוי; واحد.

וקבצת בין שתי לשונות לנקבה, בעבור השתנות השני סימנין, ר"ל, שהאחד מהם תו, והשני הא רפה (שצד2-3).

عَشْرَةٌ (= אחת עשרה), בעוד اِخْدَى - נקבה, וב- عَشْرَةٌ יש ה"א הנקבה (= ת"א מרבוטה)? התשובה לזה: לשון הנקבה של اِخْدَى - באל"ף, ואיננה הנקבה אשר על דרך הזכר, כמו قَائِمٌ قَائِمَةٌ (= קם - קמה)³⁷ ... ולכל אחד מהם יש צורה של לשון נקבה שונה מצורת האחר, ולו היה כמו צורתו, היה אסור. אשר ל- اِثْنَان (= שניים) ו- اِثْنَان (= שתיים), אכן הנקבה של اِثْنَان היא اِثْنَان, אך זוהי נקבה שאין לה יחיד, והת"א בה יציבה.³⁹

ריב"ג מעתיק ממברד את הקושיה: מדוע יש באחת עשרה ובשתיים עשרה שני סימני נקבה (והרי זה אסור, ראה לעיל, קטע 8) ואף את הפתרון: הדבר מותר, כאשר שני הסימנים שונים זה מזה. ריב"ג מפשט את ההסבר של מברד, ושואל ממנו את העיקרון בלבד בלי פרטי ההסבר לשתיים עשרה.

11. מדוע המספרים 11 עד 19 הם מספרים מורכבים?

ואעלם אן אלאצל כאן פי אחד עשר ושנים עשר ושלושה עשר אלי תשעה עשר אן יכון אחד ועשרה ושנים ועשרה ותשעה ועשרה. פלמא כאן אצל אלעדד אן יכון אסמא ואחדא ידל עלי ג'מיע נחו שלשה וארבעה וחמשה, רכבוא הדין אלאסמין וג'עלוהמא אסמא ואחדא וחד'פוא ואו אלעסף... (18-13380).

وكان الأصل أحداً وعشرة وخمسة وعشرة. فلما كان أصل العدد أن يكون اسماً واحداً يدل على جميع نحو ثلاثة وأربعة وخمسة بنوا هذين الاسمين فجعلوهما اسماً واحداً (ב, 3159-5).

= ודע, כי העקף⁴⁰ היה באחד עשר - היסוד היה אַחַד וְעֶשְׂרֶה (= 'אחד

37. = הסימות - ى (בלתי שורשית) היא אחד מסימני הנקבה.

38. כלומר: איננה בת"א מרבוטה, שבאמצעותה הופכים שם זכר, כגון قائم, לנקבה: قائمة .

39. כלומר: הת"א ב- اِثْنَان אינה ת"א נקבה רגילה, כי ל- اِثْنَان אין צורת יחיד כלומר, היא איננה اِثْنَان ,

שהוסיפו לה את סיומת הווגי, אלא הת"א בה - קבועה. לפיכך, מותרים ב- اِثْنَان עשרה שני סימני

נקבה, כי אין דינה של הת"א בחלק הראשון כדינה של הת"א המרבוטה בחלק השני.

40. = הצורה המקורית, המבנה המקורי.

ועשרה') ו- חֲמֵסֶה وَعֶשְׂרֶה (= 'חמשה ועשרה'), אבל מאחר שיסוד המספר הוא שם אחד, המורה על הרבה, כמו: ثَلَاثَةٌ (= שלושה), أَرْبَعَةٌ (= ארבעה) ו- חֲמֵסֶה (= חמישה), בנו את שני השמות האלה ועשו מהם שם אחד.

ושנים עשר ושלשה עשר עד תשעה עשר להיות אחד ועשרה, שנים ועשרה, שלשה ועשרה ותשעה ועשרה, ומפני שהיה עקר המספר להיות שם אחד מורה על כל⁴¹ כמו: שלשה וארבעה ותשעה, הרפיבו⁴² שני השמות האלה ושימום שם אחד, וחסרו וו העטף⁴³... (שצד 47-7).

הקטע הזה מהווה העתקה מילולית של ריב"ג ממברד בשינויים ועזרים. שים לב בעיקר למשפט השני, הפותח ב'פלמא כאן...' עד סוף הקטע.

12. המספר 'עשרים': זוגי של 'עשרה'

فإذا تَنَبَّأْتُ أدنى العقود اشتقت له من اسمه ما فيه دليل على أنك قد خرجت عنه إلى تضعيفه والدليل على ذلك ما يلحقه من الزيادة وهي الواو والنون في الرفع والياء والنون في الحفض والنصب... وذلك قولك... عشرون... (ב, 7-5163).

פאדי'א ת'ני'ת אדני אלעקוד אעני עשרה אשתקקת לה מן אסמה מא פיה ידל עלי אנך קד כ'רג'ת ענה אלי תצ'ע'פה ואלדליל עליה מא ילחקה מן אלזיאדה אעני אליא ואלמים וד'לך קולך עשרים (25-23380).

= כאשר אתה בונה-צורת-זוגי מן העשרת הקטנה ביותר, אתה גוזר לה משמה מה שיש בו ר'א'יה על כך שיצאת ממנה אל

= וכאשר תשנה⁴⁴ המעט שבקשרים, ר"ל, עֶשְׂרֶה, תגזר לו משמו מה שיש בו ר'א'יה, כי יצאת ממנו אל כפלו, והר'א'יה עליו,

41. = הרבה, עצמים רבים.

42. נראה, כי ריב"ג שינה בכוונה את بَتْرًا (= בנו) בנוסח של מברד לירכבוא' (= הרכיבו), כי מברד אינו מתכוון בפועל זה ל'בנייה' במשמעות 'הרכבה', אלא 'בנייה' במשמעות הפיכה לשם 'בנוי' (مَبْنِي) - שם שניקודו הסופי אינו משתנה. (היות שם מורכב הוא אחת מהסיבות של שם להיות 'בנוי', ולכן המספרים 11 - 19 בערבית 'בנויים על פתחה').

43. 'העטף' - החיבור, תצלול מן عَطَف. כאן אין מברד מציין את השמטת וי"ו החיבור, אך במקום אחר (מקצב'ב, ד, עמ' 1129-112) הוא מציין זאת. סיכום עניינו של הקטע: המספרים 11 - 19 היו ביסודם צירוף של שני שמות בוי"ו החיבור, אך בהיקף למספרים 3 - 10, המהווים שם אחד המורה על הרבה עצמים, הפכו 11 - 19 לשמות מורכבים (גם כן שם אחד המורה על עצמים רבים), ומשום כך השמיטו את וי"ו החיבור.

44. = תאמר בווגי, תבנה צורת זוגי.

מה ששייגהו מן התוספת, ⁴⁶ ר"ל: היוד והמם, ⁴⁶ והוא אֶמְרַךְ עֲשָׂרִים (שצדו-11-13).
 הכפלתה, והראייה על כך - התוספת הנוספת אליה, והיא הוא"ו והנו"ן (ביחסת) הרפע, והיא"א והנו"ן (ביחסת) הג'ר והנצב... וזאת באֶמְרַךְ ... עֲשָׂרוֹן (= עשרים)...

ריב"ג מעתיק ממברד מלה במלה בשינויים וזעירים. מברד מציין בהמשך (ב, 7163-8), כי עֲשָׂרוֹן (=עשרים) משמשת הן לזכר והן לנקבה, ומוזר שריב"ג אינו מציין זאת לגבי עֲשָׂרִים. ראוי לציין, כי הן מברד והן ריב"ג אינם כותבים, כי הצורה היסודית של 20 הייתה צריכה להיות בסיומת של צורת הזוגי. שהרי שניהם קובעים, כי זוהי צורת זוגי של 10. על ריב"ג אין לתמוה, שכן לפיו זוגי = ריבוי (ראה לעיל, קטעים 1 ו-2). בעניין זה ראויים לציון דברי רלב"ג: 'מלת עֲשָׂרִים. היה ראוי להיות הרי"ש פתוח להורות על שניים, אולי עשו כן להיותו על משקל חביריו הבאים אחריו' (כלומר: כורח המערכת!) (צחות מב ע"א). גם רד"ק מציין, כי הצורה היא ביסודה צורת זוגי, אך מספק הסבר אחר: '... מפני שאין לטעות בו שיהיה יותר משתי עשרות, שכל מספר שלמעלה ממנו יש לו שם בפני עצמו, כי נאמר שלשים לשלש עשרות, ארבעים לארבע עשרות' (מכלול, עמ' קפח).

13. תנועת העי"ן ב'עֲשָׂרִים'
 ואמא תגיירהם חרכה אלעין מנה פלאנה
 עלי גיר מנהאג' סאיר אלעקוד ודילך
 אנהם אשתקוא שלשים מן שלשה
 וארבעים מן ארבעה וחמשים מן
 חמשה וכדילך מא בעדהא אלי תשעים.
 פכאן אלואג'ב אן ישתק מן שנים אסם
 מכאן עשרים פלם יפעלוא בל ת'נוא
 אלעשרה. פלמא כ'אלפוא פי עשרים
 מנהאג' סאיר אלעקוד גירוא חרכתה
 ליכון דילך דלילא עלי מגייה עלי גיר
 וג'הה (1381-25380).

فأما قولهم عشرون ولم يفتحوا لعشر العين
 فقد قيل فيه أقاويل... (ب, 10163).
 وأما قولنا إنه على خلاف العقود فإنما هو
 لأنك اشتقتك للثلاثين من الثلاثة لأنها
 ثلاثة عقود وكذلك فعلت بالأربعين
 والخمسين وما بعده إلى التسعين فكان
 الواجب إذ اشتقتك للثلاثين من الثلاثة
 أن تشتق⁴⁷ للعشرين من الاثنتين
 (ب, 4164-6).

فلما كان هذا الاسم مغيباً في جميع حالاته
 ولم يكن في العشرين على منهاج سائر
 العقود غيره كان دليلاً على مجيئه على

45. 'מה ששייגהו מן התוספת' = התוספת הנוספת אליו.

46. ריב"ג מתעלם, כמובן, מן היחסות, והשווה לעיל, קטע 1, הערה 13.

47. בנדפס במקצב (בטעות): تشق, ובמהדורה הראשונה כראוי: تشق.

غير وجهه (ב, 17163-1164).

= וזה שאומרים עֶשְׂרֹון (= עשרים), ולא מניעים בפתחה את העי"ן ב- עשר, ⁵⁰ הרי נאמרו על כך כמה וכמה דברים ⁵¹...
 = אשר לדברינו, שהוא (= עֶשְׂרֹון) בא בניגוד לעשרות, הרי זה מפני שגזרת את תְּלָאוֹן (= שלושים) מן תְּלָאָה (= שלושה), כי הוא שלוש עשרות, וכך גם פעלת ב- אֲרִיעֹן (= ארבעים) וב- חֲמִסֹן (= חמישים) ומה שאחריו עד תִּשְׁעֹן (= תשעים), והיית צריך, אם גזרת את תְּלָאוֹן מן תְּלָאָה, שתגזור את עֶשְׂרֹון מן אִתְּנָן (= שניים).
 - מאחר שהשם הזה (עֶשְׂרֶה/עֶשֶׂר) משונה בכל מצביו, ואיננו ב- עֶשְׂרֹון על מנהג שאר העשרות זולתו, היה זה (= שינוי הפתחה בעי"ן לפְּסָרָה) רְאִיָה על בואו שלא כדין.

= ושנותם תנועת העי"ן ממנו ⁴⁶ הוא שלא כמנהג בשאר הקשרים, ⁴⁹ והוא שהם שהם גזרו שלשים משלשה וארבעים מארבעה וחמשים מחמשה, וכן מה שאחריו עד תשעים, והיה בדיון שיגזרו משנים שם במקום עשרים, ולא עשו, אבל שנו ⁵² העשרה; וכאשר שנו בעשרים המנהג בשאר הקשרים, שנו תנועתו, להיות זה רְאִיָה על באו שלא כמשפטו (שצד 13-17).

ריב"ג מעתיק את הקושיה בדבר שינוי תנועת העי"ן ממברד, אגב 'תרגומה' לעברית: בערבית - מדוע כסרה במקום פתחה, בעברית - סגול במקום חטף פתח. הוא מעתיק אף את תמצית ההסבר: כדי לרמוז על היות הצורה חריגה משאר העשרות. כל זאת, תוך שהוא מאחד שלושה קטעים של מברד. למרות השכתוב, ניכרת ההעתקה בכמה

48. הסגול בעשרים במקום החטף פתח אשר בפְּסָרָה.

49. = העשרות. ראה לעיל, קטע 7, הערה 26.

50. = ה- עשר אשר בפתחת המספר עֶשְׂרֹון, והיינו מצפים לפתחה לפי עֶשְׂרֶה.

51. בהמשך (ב 11163-1164) הוא מציג שני הסברים: (א) בשם 'מישהו': הִפְסָרָה באה לרמוז על ה- בתחילת

אִתְּנָן (= שניים), כדי לציין, כי המלה ביסודה היא צורת זוגי ולא ריבוי. (ב) ההסבר שלו: המספר 10 בערבית הוא עתיר שינויים: עֶשְׂרֶה לזכר, אבל לנקבה עֶשֶׂר; פתחה בשי"ן לעומת סָפֹן, ות"א מרבוטה דווקא לצורת הזכר; ב- 11 - 19 להיפך: הזכר בלי ת"א מרבוטה - עֶשֶׂר, והנקבה עמה -

עֶשְׂרֶה. והוא מסיים במה שיובא להלן: 'מאחר שהשם הזה משונה...'

52. - בנו צורת זוגי.

וכמה מקומות: ציון שלשים, ארבעים, חמשים עד תשעים, 'פכאן אלואג'ב...', ובאופן בולט בסוף הקטע: '...מנהאג' סאיר אלעקוד... דלילא עלי מג'יה עלי גיר וג'ה'.

14. מדוע לא גזרו את 'עשרים' מן 'שנים'?

פאן קאל קאיל פהלא אשתקוא מן שנים
 אסמא מכאן עשרים פאלג'ואב אנהם
 לו אראדוא ד'לך לז'מהם חד'ף עלאמה
 אלתי'ניה מנה וליצ'יריה אלי אלאפראד
 ולם יקע קט' מפרדא פאלאמתנאע מנה
 אדיא כאלצ'ירורה⁵⁴ (4-1381).

פִּינְן קַאל קַאנְל: פִּהְלָא פִּעְלֹוּ זֶלְק? פִּאֲלֻגְוַב אֲנִי
 אֲלִינִין מִמָּא אֲעֻרַבֵּהּ פִּי וּסְטֵה פִּלְוּ פִּעְלֵי בֵּה מֵא
 פִּעְלֵי בַּאֲלֻאֲתֵהּ חֵיִתְּ סִיבֵרְתִּי אֶלִי אֲלִינִין
 לִבְטֵל מִעֵנֵהּ וּסִיבֵרְתִּי אֶלִי אֲלִינִין וּלִמְּ בִּיעַק מִפְּרֻדָּא
 קַטְּ פִּאֲלֻמְתַּנְאֵע מִנֵּה כַּאֲלֻצִּירֻרֵהּ (ב, 9-7164).

ואם יאמר משהו: ומדוע לא עשו זאת?⁵⁵ התשובה: **إِثْنَان** (= שניים) הוא ממה שה'אָעראב' (= הניקוד הסופי) שלו באמצעו, ולו נעשה בו מה שנעשה ב- **ثَلَاثَة** (= שלושה) כדי שיהפוך ל- **ثَلَاثُونَ** (= שלושים), הייתה משמעותו מתבטלת,⁵⁶ והיה נעשה יחיד, והוא לא נמצא כלל ביחיד, ולכן ההימנעות מכך מחויבת המציאות.

ואם יאמר אומר, ולמה לא גזרו משגים שם במקום עשרים? התשובה, שאם היו רוצים זה, היו צריכים לחסר סימן המשגה⁵⁶ ממנו ולהשיבו לאחדות, ולא בא לעולם מתאחד,⁵⁷ והמנעם ממנו אם כן כמפני דוחק⁵⁸ (שצד7-19).

53. בנדפס בלמע (בטעות): 'קד', והשווה נוסח מברד, וכן תרגום אבן תבון (שצד16): 'לעולם'.

54. בנדפס בלמע: 'באלצ'ירורה', אך אבן תבון מתרגם (שצד19): 'כמפני דוחק', כאילו כתוב 'כאלצ'ירורה', וכך אצל מברד. נראה, כי בלמע התחלפה הכ"ף בכ"ת בגלל צורתן הווהה בכתב המרובע של הערבית היהודית.

55. לא גזרו את **عشرون** (= עשרים) מן **إثنان** (= שניים).

56. = צורן הווגי: היו"ד והמ"ם.

57. 'אחדות' = היות השם ביחיד. 'מתאחד' = בא בצורת יחיד.

58. כלומר: לו רצו לבנות שם ל-20 מן **שנים**, היו צריכים בשלב ראשון להשמיט את סימן הווגי - להחזיר אותו לצורת היחיד שלו (כפי שלפני שהוסיפו ל-שלושה את הסימט יו"ד-מ"ם השמיטו את ה"הא), ואין בנמצא צורה כזאת (= שן), ולכן הייתה חובה להימנע מכך.

59. כלומר: האל"ף שלפני הנו"ן היא המציינת את היחסה של שם זוגי, ואם תושמט הסימט -אן (לפני הוספת הסימט -וּן של הריבוי זכר, כפי שלפני הוספת -וּן ל- **ثلاثة** משמיטים את הת"א המרבוטה), תאבד משמעות הווגי (החיונית למספר 20).

ריב"ג שואל ממברד את הקושיה: מדוע לא בנו את המספר 20 מן **שְׁנַיִם**? הוא מעתיק ממנו רק את סוף התשובה: אי קיום **שֵׁן** בלשון כצורת יחיד של **שְׁנַיִם** (בערבית: אי קיום **إِنَّ** כיחיד של **إِنَّان**). הוא משמיט, כמובן, את החלק הראשון שלה - עניין היחסה. למרות שינויים בנוסח, ההעתקה ברורה: הפתיחה ב'פֶּאן קאל קאיל פהלא', 'פאלג'ואב', ולבסוף - העתקה מילולית בשינויים זעירים: '... אלי אלאפראד... כאלצ'רורה'.

15. העשרות עם היחידות

فإذا زدتَ على العشرين واحداً فما فرق
إلى العقد الثالث⁶⁰ أو واحدة فما فرقها قلتَ
في المذكر أحد وعشرون رجلاً واثنان
وعشرون رجلاً... (ב, 10164-11).

פאד'א ודת עלי אל**עשרים** ואחדא פמא פוקה או ואחדה⁶⁰ אלי אלעקד אלת'אלת' ואלי מא בעדה מן אלעקוד קלת ...
עשרים וארבעה... בעשרים ואחד... בעשרים ושבע... שלשים ואחד
וכד'לך אלי אכ'ר אלעקוד (10-4381).

= כאשר אתה מוסיף ל- **עֶשְׂרֹון**
(= עשרים) אחד ומעלה עד העשרת השלישית, או אחת ומעלה, אתה אומר בזכר: **أحد وَعَشْرُونَ رَجُلًا** (= עשרים ואחד גברים) ו- **إِثْنَان وَعَشْرُونَ رَجُلًا** (= עשרים ושניים גברים)...

וכאשר תוסיף על **העשרים** אחד ומעלה, או אחת, עד הקשר השלישי ואשר אחריו מן הקשרים,⁶² תאמר... **עשרים וארבעה...** (נחמ' ט, א)... **בעשרים ואחד...** (חגי ב, א)... **בעשרים ושבע...** (יח' כט, יז)... **שלשים ואחד** (יה' יב, כד), וכן עד סוף הקשרים (שצד 19-24).

מברד מציג בקטע הזה רק את המספרים 21 עד 29, ואת 31 עד 99 יציג בקטע נפרד, ראה להלן, קטע 17. ריב"ג מעתיק ממנו אף שם, אך כאן הקדים את המאוחר, והוסיף את 31 וכו' (וראה להלן, סיכום קטע 17). למעט התוספת הנ"ל, דברי ריב"ג הם העתקה ברורה ממברד בשינויים זעירים.

60. בנדפס בלמע (בטעות): 'ואחדא' (= אחד). השווה הנוסח של מברד, ואף אבן תבון (שצד 19) מתרגם: 'אחת'.

61. בנדפס במקצ'ב (בטעות): **الساى** (= השני). העניין מחייב **الثالث** (= השלישי), והשווה הנוסח של ריב"ג (!).

62. = עד העשרת השלישית והעשרות שאחריה. ראה לעיל, קטע 7, הערה 26.

16. מדוע העשרות עם היחידות אינן מספרים מורכבים?

فإن قال قائل: فهلا بُني الأُحد مع العشرين
وما بعد الأُحد من الأعداد كما فعل ذلك
بخمسة عشر ونحوه فيجعلان اسماً واحداً
كما كان ذلك في كل عدد قبله؟ قيل له: لم
يكن لهذا نظير فيما فرط من الأسماء
كحضر موت و بعلبک. لا تجد اسمين جعلا
اسماً واحداً كما أحدهما إعرابه كأعراب
مسلمين وقد تقدّم قولنا في هذا حيث ذكرنا
اثنى عشر (ب, 17-13164).

פאן קיל⁶³ פהלא בנוא⁶⁴ אחד ומא בעדה
מן אלאעדאד מע עשרים פיג'עלוה⁶⁵
אסמא ואחדא כמה פעל ד'לך פי אחד
עשר ונחווה קלנא אנמא אמתנעוא מן
ד'לך מן אג'ל עלאמה אלג'מע אלתי
פי אחד אלעדידין... פאמא אחד עשר
ונחווה פלמא לס תכן פיה עלאמה
ללג'מע לס יסתקבחוה ד'לך פיה
וג'עלוה במנזלה אביעזר, בית אל
ובית לחם (22-17381).

= ואם יאמר מישהו: מדוע לא נבנה

ה- אַחַד (= אחד) עם ה- עֶשְׂרוֹן

(=עשרים), והמספרים שאחרי ה- אַחַד,

כפי שזה נעשה ב- חֲמֵסֶה עֶשְׂרָה (= חמישה

עשר) והדומים לו, כך שייפשו שם אחד,

כפי שזה היה בכל מספר לפניו? יאמר לו:

לא היה לזה דומה בשמות שקדמו, כמו

חֲצֵרְמוֹת ו- בְּעֵלְבֵק. ⁶⁸ אינך מוצא שני

שמות שנעשו שם אחד, שהאחד מהם

ה'אָפְרַאב' (= הניקוד הסופי) שלו כמו

= ואם יאמר אומר: למה לא בנו אחד

ומה שאחריו מן המספרים עם עשרים

ויישמו שם אחד, כאשר עשו זה ב-אחד

עשר והדומה לו? ⁶⁶ נאמר, כי נמנעו

מזה בעבור סימן הקבוץ ⁶⁷ אשר באחד

המספרים... אבל אחד עשר והדומה לו,

על אשר לא היה בו סימן לקבוץ, לא היה

רע בעיניהם זה בו ושמוהו כמו: אביעזר

ובית אל ובית לחם ⁶⁹ (שצד9-שצה2).

63. למרות שבלמע הנוסח הוא 'פאן קיל' (= ואם ייאמר), מתרגם אבן תבון (שצד29): 'ואם יאמר אומר

[= מישוהו]', כאילו עמד לפניו הנוסח של מברד: 'فإن قال قائل (1)

64. לפי האפאראט בלמע, בכתב יד A: 'בני' (= נבנה), כמופיע בנוסח של מברד (1).

65. למרות שבלמע הנוסח הוא 'פיג'עלוה' (= וישמוהו [= כך שיעשו אותו]), מתרגם אבן תבון (שצד30):

'ויישמו', כאילו עמד לפניו הנוסח של כתב-יד A, לפי האפאראט בלמע: 'פיג'עלאן' (= כך שייפשו - שניהם). נוסח זה - כמו אצל מברד.

66. ראה לעיל, קטע 11.

67. - צורן הרבים (-ים).

68. - 'חצ'רמות', 'בעלב' - שמות פרטיים של מקומות, המובאים תדיר בידי המדקדים הערביים כדוגמאות לשמות מורכבים (ראה, למשל, מקצ'ב, ד, עמ' 20).

69. על שלושת השמות האלה כדוגמאות לשמות מורכבים, ראה למע, עמ' 9232-13/רקמה, עמ' רמח10-13;

למע, עמ' 4362-5, 11-12/רקמה, עמ' שעו20-21, שעז2-4. וראה לעיל, קטע 11, הערה 29.

ה"אֶצְרָאב" של مُسْلِمُونَ (= מְסֻלְמִים),
 וכבר קָדַם דְּבָרְנוּ בֹהָּ בְּמִקוֹם שִׁכְתַּבְנוּ עַל
 إِنْتَا عَشَرَ (= שנים עשר).⁷⁰

דברי ריב"ג לקוחים בעליל ממברד: השאלה, מדוע המספרים 21 עד 99 (בלי העשרות השלמות) אינם מהווים מספרים מורכבים, כפי שקרה למספרים 11 עד 19, והתשובה: שם בצורת ריבוי אינו יכול להתרכב עם זולתו לישם אחד. השאלה מהווה העתקה של ממש בשינויי נוסח קלים, ואילו התשובה - העתקת העניין בלבד.

17. העשרות 30 - 90

فإذا صرتَ إلى العقد الذي بعد العشرين
 كان حاله فيما يجمع معه من العدد كحال
 عشرين وكذلك إعرابه إلا أن اشتقاقه من
 الثلاثة لأنه لتثليث⁷¹ أدنى العقود وكذلك
 ما⁷² بعده إلى التسعين (ב, 1165-3).

פאדיא צרת אלי אלעקד אלדי בעד
 אלעשרים כאן חאלה פי מא יג'מע
 מ'עה מן אלעדד כחאל אלעשרים אל
 אן אשתקאה מן שלשה לאנה
 לתת'לית' אדני אלעקוד וכד'לך מא
 בעדה אלי תשעים (7-4382).

= כאשר אתה מגיע אל העשרת אשר אחרי
 ה- עשרון (= עשרים), יהיה מצבה עם
 המספר שמתחבר אליה כמצב של עשרון,
 וכך גם ה'אֶצְרָאב' (= הניקוד הסופי) שלה,
 אלא שגזירתה מן ה- ثَلَاثَة (= שלושה), כי
 היא לשילוש העשרת הקטנה ביותר, וכך
 מה שאחריה עד تسعون (= תשעים).

= וכאשר תגיע אל הקשר⁷³ אשר אחרי
 העשרים, יהיה ענינו בכל אשר יקבץ
 עמו מן המספר כענין העשרים,⁷⁴ אלא
 שגזרתו משלשה, מפני שהוא לשלש
 המעט שבקשרים,⁷⁵ וכן מה שאחריו עד
 תשעים (שצה-9-11).

70. מברד מכוון למקתצ'ב, ב, עמ' 160-3-6, שם הוא כותב, כי שם בווגי אסור שיתרכב עם זולתו לשם אחד, כי ה'אֶצְרָאב' שלו באמצע המלה (וכך גם כאן, בצורת ריבוי שלם).

71. בנדפס במקתצ'ב (בטעות): لَأَنَّ التَّثْلِيثَ (= כי השילוש). הנוסח הזה אינו מתאים לעניין, ותיקנתי לפי למע (ז), וראה גם ההערה הבאה.

72. בנדפס במקתצ'ב (בטעות): لَأَنَّ (= למה), ואינו משתלב במשפט. תיקנתי לפי למע (ז), וראה ההערה הקודמת.

73. 'העשרת' (ראה לעיל, קטע 7, הערה 26).

74. ריב"ג מתעלם, כמובן, מדברי מברד על היחסות.

75. 'שלש המעט שבקשרים' = להכפיל בשלוש את העשרת הקטנה ביותר (= עשרה).

לפנינו דוגמה מובהקת של העתקה מילולית ממברד (אגב השמטת עניין הניקוד הסופי). בקטע הזה מדובר בשני עניינים: (א) העשרות 30 עד 90 (ב) העשרות האלה עם היחידות: 31, 32... עד 99. את העניין השני כבר הקדים ריב"ג לעיל, בקטע 15. ככל הנראה, ריב"ג לא שם לב לכך שמברד עוסק שם רק במספרים 21 עד 29, ועסוק ב-31 ואילך רק כאן, ולכן הקדים לכתוב עליהם שם, וכשהגיע לכאן העתיק מלה במלה, בלי שים לב לכך שכבר כתב על 31 ואילך...

18. המספר מאה

إذا صرّت إلى العقد الذي بعدها كان له اسم
خارج من هذه الأسماء لأنّ محله محلّ
الثلاثين ممّا قبله⁷⁶ والأربعين ممّا قبله
ونحو ذلك. ولم يشتقّ له من العشرة اسم
لئلاّ يلتبس بالعشرين... وذلك قولك
مائة... (ב, 4165-7).

פארא צרת אלי אלעקד אלדיי בעדהא
כאן לה אסם כ'ארג' מן הדי'ה אלאסמא
אדי' מחלה מחל שלשים ממא קבלה
וארבעים ונחו ד'לך פקל מאה ולם
ישתק לה אסם מן עשרה לילא ישתבה
בעשרים (10-7382).

= כאשר אתה מגיע אל העשרת שאחריהן,
יש לה שם החורג מן השמות האלה, שכן
מעמדה כמעמד לְאַثְרֵן (= שלשים) ממה
שלפניה, וכדומה לזה, ולא נגזר לה מן
עֶשְׂרֵה (= עשרה) שם, כדי לא להתבלבל
עם עֶשְׂרֹון... ואתה אומר: מֵאֵה (= מאה).

- וכאשר תגיע אל הקשר⁷⁷ אשר אחריהם,
יהיה לו שם חוץ לשמות האלה, כי מעלתו
מעלת שלשים מאשר לפניו, וארבעים
והדומה להם, ותאמר מאה.⁷⁸ ולא תגזור
לו שם מעשרה, שלא ידמה לעשרים⁷⁹
(שצנה-11).

הקטע מהווה בעליל העתקה מילולית ממברד בשינויים זעירים, למשל: שימוש
בנרדפים: 'אד' במקום לֵאנֵ' ו'ישתבה' (= יהיה דומה. יהיה סתום, מעורפל) במקום
يلتبس (יהיה מבלבל, סתום, מעורפל).

76. בנדפס במקצב' כאן ולהלן: قبلها (= לפנייה). הכינוי מוסב על الثلاثين (ולהלן על الأربعين) - שמות

בוכר, ולכן תיקנתי ל- قبله, והשווה הנוסח של ריב"ג(1).

77. = ה'עשרת' (ראה לעיל, קטע 7, הערה 26).

78. כלומר: מאה שונה בגזירתו מן העשרות בגלל ההיקש לכל אחת מהן: כשם שללושים שונה בגזירתה
מן הסדרה הקודמת לה: עשרים ואחד... עשרים ותשעה, וכך גם ארבעים ואילך - כך גם מאה
שונה מן הסדרה הקודמת לו: עשרים, שלושים... תשעים.

79. כלומר: לפי שלושים מן שלושה, ארבעים מן ארבעה וכו' היינו מצפים ש-100 יהיה עשרים,
אך נמנעו מכך כדי שלא יהיה שווה למספר המציין את ה-20.

19. המספר אלף

פאדי'א תג'אוות תשע מאות צרת אלי
 עקד כ'אלף⁸⁰ לפטי'ה מא קבלה פקלת
 אלף (17382-18).

... إذا جاوزت تسعمائة صرت إلى عقد
 يخالف لفظه لفظ ما قبله وهو قولك ألف
 (ב, 7167-8).

= וכאשר תעבור תשע מאות, תגיע אל
 קשר⁸¹ יהיה לשונו שונה ממה שלפניו,
 ותאמר אלף (שצה 19-20).

= כאשר אתה עובר את תסעמא'ה (= תשע
 מאות), אתה מגיע לעשרת, שלשונה שונה
 מלשון מה שלפניה, והוא דברך: ألف
 (= אלף).

לפנינו העתקה מילולית בשינויים קלים, למשל: 'תג'אוות' במקום *جاوزت* (פועל נרדף
 בבניין אחר), ו-'כ'אלף' במקום *يُخالف* (עבר במקום עתיד, וראה כאן, הערה 80).

סיכום

- א. סדר העניינים בלמע ערוך לפי המצוי במקצב' של מברד (ראה לעיל, סעיף א).
- ב. במקרים רבים מאוד ההעתקה היא מילולית, לעתים בשינויים קלים ביותר (ראה קטעים 1, 3, 4, 6, 7, 11, 12, 13 [בסופו], 14, 15, 16 [בתחילתו], 17, 18, 19). בכמה מקרים אין העתקה מילולית, אך התוכן זהה (ראה קטעים 2, 5, 8, 9, 10, 13 [בתחילתו], 16 [בסופו]).
- ג. אגב ההעתקה שואל ריב"ג מלות מפתח, מונחים וצירופים אופייניים, המשמשים את המדקדים הערביים בתיאור שם המספר, כגון: 'ואחד', 'מפרד' = יחיד; 'תת'ניה' זוגי; 'ג'מע' = רבים, ריבוי; 'מערפה אלעדד ואלנוע' = ידיעת ה'מין' (= מהות השם המנוי) והמספר; 'עקד' = עשרת; 'אצל אלעדד' = עיקר המספר (= 1 עד 10).
- ד. ריב"ג שואל ממברד תיאורים, קביעות והסברים לתופעות לשוניות, ואלה הם:
 1. המשמעות היסודית של הזוגי ושל הריבוי זהה, שכן שניהם מציינים חיבור דבר אל דבר (קטע 2).
 2. לציון כמות של 1 אין צורך להוסיף לשם היחיד את המספר אחד/אחת, כי התקבצו בו 'ידיעת המין וידיעת המספר', ואילו לציון כמות של 2 (בערבית: 3) ואילך יש להוסיף לשם ברבים את המספר, כי לא התקבצו בו 'המין והמספר' (קטע 3).
 3. הסיומת ה"א במספרי הזכר שלושה עד עשרה היא ביסודה לציון הפלגה,

80. לפי האפאראט בלמע, בכתב יד A: 'כ'אלף' (= יהיה שונה), דומה ל- *يخالف* בנוסח של מברד, בשינוי הבניין.

81. = 'עשרת' (ראה לעיל, קטע 7, הערה 26).

- וצורות הנקבה **שלוש** עד **עשר** הן כמו השמות הנקביים חסרי סימן הנקבה - **שמש**, **ארץ** (קטעים 5, 6).
4. המספרים 11 - 19 הם שמות מורכבים, והסיבה: היקש למספרים 3 - 10, שכל אחד מהם מהווה שם אחד המציין הרבה עצמים (קטעים 7, 11).
5. במספרים אחד **עשר** עד **תשעה עשר** הושמטה הה"א מן **עשר** כדי למנוע קיום שני סימני נקבה בשם אחד. במספרים אחת **עשרה** עד **תשע עשרה** - הה"א היא ה"א הנקבה (קטעים 8, 9).
6. בכל אחד מן המספרים אחת **עשרה** ו-**שתיים עשרה** יש שני סימני נקבה בשם אחד, אך זה מותר, כי שני הסימנים שונים זה מזה (קטע 10).
7. הסימות -ים ב-**עשרים** מציינת זוגי של **עשרה** (קטע 12).
8. לא גזרו ל-20 שם מן **שנים**, כי היה צורך לגזור מן היחיד שלו - **שן** - ואין בנמצא צורה כזאת (קטע 14).
9. תנועת העי"ן ב-**עשרים** שונתה בכוונה - מחטף-פתח ב**עשרה** לסגול - כדי לרמוז, כי הצורה שונה בדרך גזירתה משאר העשרות (קטע 13).
10. מספרי העשרות עם היחידות - **עשרים** ואחת וכו' - הם שמות מחוברים, בניגוד ל-11 -19 המורכבים, כי אי-אפשר ליצור שם מורכב, שהרכיב הראשון בו הוא שם בעל סימות -ים (קטע 16).
11. המספר מאה שונה בגזירתו מן העשרות, וזאת בגלל היקש למעמד של כל אחת מן העשרות לסדרה שלפניה. כמו כן, לא גזרו את מאה מן **עשרה** כדי למנוע בלבול עם **עשרים** (קטע 18).
12. המספר **אלף** שונה בדרך גזירתו מן הסדרה שלפניו (קטע 19).

לבסוף, ראוי לתמוה: מדוע לא ציין ריב"ג, ולו ברמז, כי דבריו על שם המספר, קצתם או רובם, לקוחים ממברד? ומדוע לא השווה בשלושת פרקי המספר, ולו פעם אחת, לערבית? והרי במקומות רבים בחיבורו זה ובאחרים מפרי עטו הזכיר את הערבית ואת המדקדקים הערביים, ואף השווה לערבית במפורש עשרות רבות של השוואות דקדוקיות ומאות השוואות לקסיקוגרפיות (ראה לעיל, בהקדמה!) - קשה לדעת. ההשערה היחידה העולה בדעתי, בכל הוהירות המתבקשת: הוא חשש, כי בגלל העתקה כה גורפת בפרק אחד, יואשם בהליכה עיוורת אחרי המדקדקים הערביים, ולכן ביצר להצניע את המקור לדבריו.

הקיצורים הביבליוגרפיים

- אלאצול أبو بكر محمد بن سهل بن السراج، الأصول في النحو، تحقيق عبد الحسين الفتلي، الطبعة الثانية، بيروت ١٩٨٧.
- אללמע أبو الفتح عثمان بن جني، كتاب اللمع في النحو، تحقيق الهادي كشيده، Uppsala 1976.
- אסראר = כمال الدين أبي البركات عبد الرحمن بن محمد بن أبي سعيد الأنباري، كتاب أسرار العربية، تحقيق C.F.Seybold. Leiden 1886.
- אצול الجزء الثاني من كتاب التنقيح وهو كتاب الأصول لأبي الوليد مروان بن جناح، A. Neubauer, *The Book of Hebrew Roots by Abu'l-Walid Marwan Ibn Janâh Called Rabbi Jônâh*, Oxford 1875.
- באכר = W. Bacher, *Die Hebräisch-Arabische Sprachvergleichung des Abulwalid Merwân Ibn Ganâh (Rabbi Jona)*, Wien 1884 (rep. 1969) [W. Bacher, *Vier Abhandlungen über Abulwalid Ibn Ganâh ca. 990-1050*, Amsterdam 1970, pp. 117-196].
- ג'מל أبو القاسم عبد الرحمن بن إسحاق الزجاجي، الجمل، تحقيق ابن أبي شنب، الطبعة الثانية، باريس ١٩٥٧.
- זכרון - רבי יוסף ברבי יצחק בן קמחי, ספר זכרון, מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרמ"ח [ד"צ: ירושלים תשכ"ח].
- כתאב Sibawayhi, *Le Livre de Sibawayhi, Traité grammair arabe*, Texte arabe publié par H. Derenbourg, Paris 1881-1889.
- לין = יהודה חיג', כתאב אלאפעאל ד'ואת חרוף אללין, בתוך: M. Jastrow, *The Weak and Jeminative Verbs in Hebrew by Abû Zakariyyâ Yahyâ Ibn Dâwud of Fez, Known as Ḥayyûg*, Leiden 1897, pp. 1-219.
- למע כתאב אללמע והו אלג'ו אל'ול מן כתאב אלתנקיח, תאליף... אבי אלוליד מרואן אבן ג'נאח... J. Derenbourg, *Le livre des parterres fleuris, grammaire Hébraïque en Arabe d'Abou'l-Walid Merwan Ibn Djanah de Cordoue*, Paris 1886.
- מכלול = ר' דוד קמחי, ספר מכלול, מהד' י' ריטטענבערג, ליק 1864 [ד"צ: ירושלים 1966].
- ממן א' ממן, השוואת אוצר המלים של העברית לערבית ולארמית למן רס"ג ועד אבן ברון, ירושלים תשמ"ו.

- J. et H. = מסתלחק =
 Derenbourg, *Opuscles et Traités d'Abou'l-Walid Merwan Ibn Djanah de Cordoue*, Paris 1880, pp. 1-246.
- أبو العباس محمد بن يزيد البرد: كتاب المقتضب، تحقيق محمد عبد الخالق عزيمة، الطبعة الثانية، القاهرة: ١٩٧٩. = מקצ'ב =
- יהודה חיוג', ספר אותיות הגוח [ספרי דקדוק מראש המדקדקים ר' יהודה חיוג'... אשר העתיקם החכם ר' אברהם בן עזרא ז"ל מערבי לעברי... מהד' י"ל דוקעס, פרנקפורט 1844, 1-143]. = גוח =
- אברהם אבן עזרא, ספר צחות, מהד' ג"ה ליפמאן, פיורדא 1827 [ד"צ בתוך: כתבי ראב"ע, ג', ירושלים 1980]. = צחות =
- ר' יונה אבן ג'נאח, ספר הרקמה (כתאב אללמע), מהד' מ' וילנסקי, מהדורה שנייה ובה הערות חדשות מעיזבוננו של המהדיר, הביאן לדפוס ד' טנא בעצה עם ז' בן-חיים, ירושלים תשכ"ד. = רקמה =
- ר' יונה בן ג'נאח, ספר השרשים, הוא החלק השני ממחברת הדקדוק... והעתיקו אל לשון הקדש ר' יהודה בן תבון, מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרנ"ו (ד"צ: ירושלים תשכ"ו). = שורשים =
- אברהם אבן עזרא, שפה ברורה, מהדורת ג"ה ליפמאן, פיורדא תקצ"ט (ד"צ: ירושלים תשכ"ו). = שפה ברורה =
- إبن علي بن يعيـش. شرح المفصل، القاهرة (بدون تاريخ). = שרח =